

Микола Жулинський

ІВАН ДЗЮБА: “В МЕНЕ СВІЙ СВІТ, СВОЯ ПОЗИЦІЯ”... НАВЗДОГІН ІЗ ПЕРОМ У РУКАХ ЗА 75-ЛІТНІМ МАРАФОНЦЕМ

...На мить він застиг на величезному камені, що увінчав скелю над виробленим кар’єром, і втопився поглядом вниз, туди, де маленька річечка розгорнула озерце. Що він там побачив? Мабуть, себе в “підривці” — у гарячому від напоєного сонцем каміння озерці, засмаглого до чорноти, чи таких же темношкірих — під шахтарів — хлопців із “Запутя” — тих, що мешкали ген “за путями” — за залізничною колією і на яких вони (хлопчаки зі “Старої Колони”) вже наготували каміняччя...

Я уявив собі, який можна було б вивершити на цій скелі пам’ятник Іванові Дзюбі. Стоїть величавий мислитель у глибокій задумі, а під ним могутнім потоком несеться Суха Волноваха. Ген “за путями” на його честь — із нагоди 75-ліття славетного земляка — вже провели глибоке буріння і відсалютували потужним вибухом. Здригнулася земля, але увічнений у бронзі Іван Михайлович не ворухнувся, тільки дрібні “бутани” — маленькі осколки вапняка і доломіту — задзвеніли на його високому чолі. Та він, незворушний, замислений, прислухається до вітального гудка паровоза, який тягне довжелезну змію наповнених породою платформ... Паровоз шипить паром, нервує, бо ж який ювілей! — і хрипко реве: “Салют, Іване Михайловичу! Многії літа!!!”.

Знаю, що ці мої спроби іронічної його ідеалізації викличуть у нього легеньке роздратування. Та він не образиться, бо вже не один рік ми “пкіруємося” жартами, і мою доброзичливу іронію він сприймає з гумором. Жартівливі випадки на кшталт “могутній чоловічище”, “національне надбаня”, “героїчний Герой України”, “яскрава сторінка “Червоної Книги України”” тощо я роблю тому, що знаю: Іван Дзюба — рішучий противник похвал та ідеалізації. Справді, це людина особливої скромності, моральної чистоти і відповідальності, напрочуд чесна, відкрита перед людьми особистість. Та ні, я тут перебрав. Не такий вже й відкритий Іван Дзюба — більше в собі, але коли я кажу “відкритий перед людьми”, то маю на увазі передусім його чесний, самовимогливий погляд на себе, сказати б, надто самокритичний, і чесну розмову у своїй творчості з читачем.

Уявляю його знічену реакцію на ці мої слова і його сакраментальне: “Во, дайош, гомо грандіозус!”. Хвалити Івана Михайловича в його присутності ризиковано — можна й нарватися на рішучу відсіч, хоча природний такт не дозволяє йому “вибухати”. Тому й терпить.

Пригадую, як Іван Михайлович огинався-м’явся, аби не проводити публічної презентації своєї книжки “Інтернаціоналізм чи русифікація?”, опублікованої

Видавничим Домом “Києво-Могилянська академія”. “Та Ви послухайте, Іване Михайловичу! Це ж яка дата: сорок років від появи в самвидаві цього трактату. Люди хочуть купити книжку, побачити Вас...”, — благала директор видавництва Віра Соловйова.

Іван Михайлович і слухати не хотів, але і його не хотіли слухати — презентація таки відбулася. А тих, хто намагався особисто в нього довідатися, де й коли це буде, Іван Дзюба вмовляв не приходити: “Сам не люблю ходити на ці презентації і вас благаю: не тратьте марно час”.

У Івана Михайловича свої порахунки з часом. Він буквально фізично відчуває, як час немилосердно стискає його життєвий простір, відбираючи в нього різного роду засіданнями, тими ж презентаціями, зустрічами, домаганнями журналістів, виступами найдорожче — можливість усамітнитися і читати! Читати безкінечно й жадібно, занотовувати різноманітні джерела в надії, хоча й у неповному переконанні, що воно колись та знадобиться. А таки частенько ставало у пригоді зафіксоване те, що навіть і не відлунювало якоюсь реальною перспективою доречно підтвердити свою думку, заговорити промовистим фактом.

Я прямо-таки смакую його “Спогади і роздуми на фінішній прямій”. Стільки невичерпного мовного багатства Іван Дзюба там “наскладав”, занотовуючи діалоги, розповіді, окремі фрази своєї рідні — матері, батька, особливо діда Федора Анфимовича Кисіля й бабусі Наталії Кузьмінішни, баби Марії, діда Івана Карповича... Усе це мовно-стилістичне багатоголосся, яке він почув із “маминої мови”, підслухав із розмов родичів, сусідів, звичайних робітників, селян, вчитав у листах, упіймав, як то кажуть, “на льоту” — в автобусі чи поїзді, у черзі, вихопив із газет, оголошень тощо, — залишилось у записниках Івана Михайловича і назвалося “Дзюбізмами”. Та очевидно, що все це занотовувалося цілеспрямовано, “з прицілом” на “вжиття” в щось інше, художнє. Певен, ці нотатки, спалахи живої, “донецької” образної української мови давно просилися і зараз “мостяться” в художній твір — у новелу чи оповідання, бо я переконаний, що замислював цей творець “Дзюбізмів” колись та й написати якийсь епічний твір про свій рід і про людей свого краю.

А що вже казати про його невтолиму жадобу конспектування прочитаних наукових праць, художніх творів, журнальних і газетних статей (боронь Боже викинути якусь стару газету чи журнал!). Громадити книжки вдома, на дачі, будь-де, аби знайшлося маленьке місце для книжки — колосальна насолода, яка від передчуття усамітнення з книгою огортає його душу.

Коли нарешті вдається Іванові Михайловичу вихопитися з чіпких лап різного роду посидінь-говорінь, тоді його охоплює гаряча нетерпеливість жаданої праці. Це спрага усамітнення проймає все його тіло, яке, наче застояний кінь, поривається на волю — до книжки, до робочого стола! І він радісно тремтить від цієї омріяної насолоди бути сам із собою, у тиші, у солодкому змаганні з власною лінню.

“Іван Дзюба — і лінь?!” — вигукне кожен, хто бачив стоси написаних книжок — від збірки літературно-критичних статей ““Звичайна людина” чи міщанин?” (1959), книжок “На пульсі доби” (1981), “Автографи відродження” (1986), “Застукали сердешну волю...” (1995) до найсвіжіших за опублікуванням “Між культурою і політикою” (1998), “Спрага” (2000) та солідної монографії “Тарас Шевченко” (2005). Хто зна, можливо, доки я допишу свої роздуми про цього унікального трудоголіка, якесь видавництво та видрукує ті понад тридцять літературних портретів українських письменників, які Іван Дзюба вже нарешті повизбирував по забутих журналах, або вдасться вихопити з рук директора Видавничого Дому “Києво-Могилянська академія” Віри Соловйової давно очікуваний тритомник, другий том якого “З криниці літ” приємно “муляє” очі самотиною.

А хіба не варто видати окремо його “Дзюбізми”? Яке образне мислення, яке багатство метафоричного пізнання світу затаєне в цих згустках захоплення та обурення: “Люди гомінким потоком розносили по вулиці жваву нудьгу”; “Машина

мчала польовою дорогою, і тінь від неї підмітала степ”; “Бачив, як корчилася бідна українська мова у вустах учителя”; “Так підтягнув попруги Пегасові, що той став задихатися”; “Дятел довбав мідну таріль тиші”; “Ліз за словом то в одну, то в другу кишеню, довго вивертав їх, але вони були порожні”; “Слово зірвалося, як відро в колодязь” ...

Є також у “Спогадах і роздумах на фінішній прямій” розділ “Сюжети”. Жаль, якщо Іван Дзюба художньо не вивершить бодай кілька з них. Які гостросатиричні твори могли б з’явитися, якби ці сюжети “ожили” в образах! Тепер мені стало зрозумілішим, чому Іван Дзюба так любить творчість М.Салтикова-Щедріна. Думаю, багато хто був вражений, читаючи в “Дзеркалі тижня” (2004. — 23—29 жовт., 5 лист.) розлоге дослідження творчості цього видатного російського сатирика, здійснене Іваном Дзюбою, пересвідчуючись, як ці сатиричні образи, колізії, сюжети “лягають” на сьогоднішню російську й українську дійсність.

До чого настирний цей чоловік! “Видзюбає” кожен факт, не оmine жодної деталі, все прочитає, до всього докопається — де тільки в нього береться терпіння для такої скрупульозної науково-дослідницької праці?

Повернемося до того ж Михайла Євграфовича, прізвище якого Салтиков, а псевдонім — Н.Щедрін. Для того, щоб написати статтю для газети про цього майстра сатиричної гіперболи і гротеску, езопівської мови, сатиричної казки і фантастики, Іван Дзюба “переоре” 20-томник невичерпного на художні засоби і прийоми розвінчувача російського кріпосництва і бюрократії. Ясна річ, Іван Михайлович не “вкладається” в газетні шпальти — стаття друкується у скороченому вигляді, а який не скорочений її вигляд — неважко догадатися.

Або погляньте на його статтю до століття від дня народження Василя Гроссмана “Той, хто сказав заборонені слова” (Дзеркало тижня. — 2005. — 10—16 грудня). На цілу сторінку ґрунтовна аналітика життя і творчості нашого земляка, уродженця Бердичева, а головне — творця чесної до безжальної сповідальності повісті “Все тече...”. Та видрукований лише “скорочений газетний варіант” статті, в якій Іван Дзюба наголосить: “Повість з’явилася друком усього один раз, в апогей “гласності” в журналі “Октябрь” (1989. — №6). Тільки латиші перевидали її своєю мовою. Далі вона стане в Росії “не на часі”, а в Україні про неї просто забули. Це наша дрімучість і невдячність. Такої страшної правди про Голодомор не сказав ніхто з російських чи взагалі поза Україною суцільних письменників...”.

Дуже шкода, що ми, українці, не подбали про переклад на українську мову чи про перевидання окремою книжкою цієї страшної правди про Голодомор. Нагадаю бодай про один епізод із повісті “Все тече...”, в якому росіянка, вдова загиблого на фронті сержанта Михалева Ганна Сергіївна згадає свою комсомольську юність, а саме: участь у “розкуркуленні” українських селян.

Іван Дзюба пропонує видати цю повість масовим тиражем і “подарувати керівникам тих “українських” партій, які й досі заперечують визнаний усім світом диявольський злочин сталінщини...”.

Навряд чи ці так звані “лідери” та їхні “соратники по партії” переймуться сповідально болісним спогадом вдови-росіянки Ганни Сергіївни: “Хто вбивство масове підписав? Я часто думаю — невже Сталін? Я думаю, такого наказу, скільки Росія стоїть, не було ще ні разу. Такого наказу не те, що цар, а й татари, й німецькі окупанти не підписували. А наказ — убити голодом селян на Україні, на Дону, на Кубані, убити з малими дітьми”.

Та якби вони, ці доморощені комуністи, які так і не визирнули на світ правди з-під сталінської сірої шинелі, “вчилися так, як треба”, то, можливо, бодай свої вождів перечитали. І вчитали б те, що тридцять років тому, в 1965 році, вчивав у “правовірних марксистів” та намагався втокмачити новочасним ленінцям тридцятичотирьохлітній Іван Дзюба. Дивуешся, коли гортаєш його фундаментальне дослідження “Інтернаціоналізм чи русифікація?”. Як можна було стільки “перелопатити” наукових праць, “трудів класиків марксизму-ленінізму” (Іван Дзюба перечитав усього Леніна-Сталіна, сумлінно простудіював праці Маркса-Енгельса, особливо з національних питань),

журналів, газет — цитувань-посилань на кілька дисертацій! І це все за вересень—грудень 1965 року. Безсумнівно, наївний, щирий Іван Дзюба сподівався отверезити, настановити на “істинний соціалістичний шлях розвитку” величезну імперську машинерію, яка натужно скрипіла, перемелюючи “націоналістичні”, “сепаратистські” та всілякі “антирадянські” спроби вивільнити слово, дух, настрої, почуття людини і нації.

Ну, прямо-таки європейська поведінка громадянина цивілізованої держави. Перекоаний у правоті ленінських ідей, натхненний комсомолец, самостійно вирощений на ідеях Дмитра Писарева, “несамовитого Віссаріона” і лірика й сатирика Маяковського (навіть написав як аспірант Інституту літератури імені Тараса Шевченка Академії наук України кандидатську дисертацію “Сатира Володимира Маяковського” та охолов, засумнівався і не став захищати), він розчаровується і в науці, і в політичній системі. Та коли з наукою Іван Михайлович на якийсь час розпрощається, демонстративно полишивши Інститут літератури, а отже, кар’єру вченого, то політичну систему він не втратив ще надії удосконалити. Яким чином? За європейськими зразками. Відкритим способом — легальною критикою. Спочатку літературною.

От де Іван Дзюба порозкошував! Уже так вільнодумствував, що почав стирати позолоту з офіційно визнаних класиків — ні звання, ні чини, ні хрестоматійні “наліпки” не зупиняли молодого, задиристого критика. На його виступи з проблем сучасного літературного процесу, на обговорення творчості того чи того поета, прозаїка збігалися, мов на театральні прем’єри. Дзюбу читали і слухали з особливим захопленням і прихованим страхом. Кожен із тогочасних письменників — від “коронованих” владою до неофітів — боявся потрапити під його рубрику “Як у нас пишуть” чи в його запальний оглядово-критичний розгляд. Працював спочатку у видавництві “Дніпро”, незабаром переходить на роботу в редакцію журналу “Вітчизна”... Настрій чудовий, хрущовська відлига, розвінчали культ особи Сталіна, навколо такі оригінальні митці — творчі бунтівники Василь Симоненко, Іван Драч, Ліна Костенко, Микола Вінграновський, Лесь Танюк, Іван Світличний, Василь Стус, Михайлина Коцюбинська, Алла Горська..., вирування пристрасних літературно-мистецьких дискусій у Клубі творчої молоді... Іван Дзюба — серед перших, він незаперечний авторитет серед “шістдесятників”, у нього відкрите обличчя, він не криється зі своїми поглядами і не боїться — вірить у можливість демократичного соціалізму, еволюцію радянської системи й удосконалення СРСР як держави. Отже, стояти осторонь і не намагатися публічно і принципово висловитися щодо кричущих порушень марксизму-ленінізму у справі національного будівництва — цього Іван Дзюба собі дозволяти не міг. Адже він не порушує Конституції СРСР, яка гарантує право кожної республіки на вихід із СРСР, а також право громадянина на свободу слова. Навпаки, його мета — повернутися до ленінської національної політики, яка зазнала великодержавницько-шовіністичної ревізії. Як це зробити? Перекоати партійно-радянське керівництво УРСР і СРСР у тому, що далі не можна проводити таку згубну для держави національну політику, слід повернутися до ленінських заповітів та партійної лінії початку і середини 20-х років ХХ століття. Поки цей великий романтик та ідеаліст думав, опрацьовуючи гори літератури з історії, філософії, права, культурології та визбируючи буквально по зернині з бюлетенів Книжкової палати статистичні дані про видання українською мовою книжок, поки Вячеслав Чорновіл готував для нього інформацію про національний склад робітників і службовців на будівництві Чорнобильської АЕС, система активно працювала на очищення політичної і суспільної атмосфери від таких, як Дзюба. Вже на початку вересня 1965 року перебували під арештом Іван Світличний, Богдан і Михайло Горині, Опанас Заливаха, Михайло Косів, Михайло Осадчий...

Як же це так: він читає з радістю і захопленням вкотре, наче молитву, матеріали ХХ з’їзду партії, таке кругом національно-культурне піднесення, народ із ентузіазмом сприйняв це оновлення, це оздоровлення після лихоліття Сталіна-Берії, а тут розпускають Клуб творчої молоді, забороняють проводити вечір пам’яті Лесі

Українки, знищують шевченківський вітраж у Київському університеті, не дозволяють проводити збори біля пам'ятника Тарасові Шевченку в Києві в день повернення його тіла в Україну, кадебісти розганяють студентську дискусію з проблем стану української культури, виключають з Київського університету студентів-журналістів, які підписали заяву на захист свого викладача, доцента М.Шестопада, якого позбавили права читати лекції начебто за “націоналізм”.

Треба висловити свою позицію, запротестувати проти політичних арештів у Києві, Львові, Івано-Франківську, Тернополі, Луцьку, як це зробили Михайло Стельмах, Андрій Малишко, Георгій Майборода, згодом Олег Антонов, Сергій Параджанов, Віталій Кирейко, Платон Майборода, Леонід Серпілін, Ліна Костенко, Іван Драч. Правда, на свої прохання роз'яснити характер арештів та долю арештованих вони жодної відповіді від ЦК Комуністичної партії України не одержали. А обшуки тривають, а нові арешти проводяться... Тож Іван Дзюба вирішує і собі звернутися до Першого секретаря ЦК Комуністичної партії України, члена Президії ЦК КПРС Шелеста П.Ю. і до Голови Ради Міністрів Української РСР, кандидата у члени Президії ЦК КПРС Щербицького В.В. пояснити причини “невсипущих, безжалісних і безглузких переслідувань національно-культурного життя” в Україні. У грудні 1965 року він відправляє за адресою цей лист у наївному сподіванні роз'яснити справжню суть ленінської національної політики, а для цього він додає підготовлений ним “матеріал на цю тему (“Інтернаціоналізм чи русифікація?”).

Нічого собі матеріал! Майже триста сторінок ґрунтовного дослідження, у якому на фактах, цифрах, свідченнях людей, на цитатах класиків і не класиків марксизму-ленінізму, діячів Комуністичної партії розкривається оте партійно-радянське фарисейство, лицемірство, іменоване інтернаціоналізмом, а насправді це шовінізм, русифікація. Онука Івана Франка, відомий мовознавець Зіновія Тарасівна особисто віднесла ці матеріали до експедиції ЦК Компартії України, вона ж на прохання Івана Дзюби одразу ж розпочала зі своїми колегами-мовознавцями перекладати цю працю на російську мову. Адже Іван Михайлович вирішив “просвітити” і московське центрально-комуністичне начальство, і російську інтелігенцію як в Україні, так і в Росії. Більше того, застерегти від згубної політики в національному питанні, бо ж він — справжній інтернаціоналіст і його обов'язок відкрити очі Комуністичній партії Радянського Союзу на ці кричущі відхилення від ленінської національної політики. Що ж, він їм відкрив, а вони його закрили. І не лише одного Івана Дзюбу.

Думаю, КДБ не могло спочатку второпати, що відбувається. Автор не криється, не конспірує свою діяльність — навпаки, легально посилає і тут, у Києві, в ЦК, у журнали свою працю, і до Москви засилає, і навіть до Чехословаччини через Миколу Мушинку до ЦК Комуністичної партії Чехословаччини передає в надії вплинути через закордонні комуністичні партії, зокрема через Комінтерн на московське партійне керівництво...

Як його на арештантський гачок “зачепити”, яку ж статтю під це підшити, коли все робиться відкрито, із виразним запрошенням до дискусії?

І цієї “дискусії” Іван Дзюба дочекався. За дорученням самого Петра Шелеста з ним вели довгі розмови і працівники (далеко не рядові) ЦК Компартії України, і, нарешті, після безуспішних спроб переконати, що він помиляється, нічого нового в ленінській національній політиці не відкриває, а те, що є певні помилки, то партія бачить, знає і виправляє, що він ллє цією працею воду на млин імперіалізму й українського буржуазного націоналізму, за Дзюбу береться КДБ УРСР.

13 січня 1972 року його заарештовують. Протримали добу й відвезли назад додому. Кожного ранку автомобіль КДБ приїздив до будинку, де він мешкав, забирав Івана Михайловича на допит, а пізно ввечері привозив назад. Допитували-допитували, вислуховували “полум'яного інтернаціоналіста”, а він ніяк не покається, не відмовиться від своїх “помилкових” поглядів і висновків. І так два місяці. А потім — тиша. Навіть запрошення повернутися назад на роботу у видавництво “Дніпро”. Запрошують — і через кілька днів звільняють. Ну, до

звільнень Іван Дзюба звик. Бо ще з 1962 року розпочалася ця “веремія” з пошуками роботи і звільненнями. Спочатку звільнили із журналу “Вітчизна”, та якось вдалося влаштуватися на посаду консультанта у видавництві “Молодь”, ще згодом — на посаду коректора в “Українському біохімічному журналі”. Нарешті, 2 березня 1972 р. звільняють-виключають із членів Спілки письменників України. І справді, як можна терпіти у своїх рядах письменника, “книга якого “Інтернаціоналізм чи русифікація?” грає на руку нашим ворогам” (Павло Загребельний), усі виступи якого “грають якраз проти радянської влади, політики КПРС” (Леонід Новиченко)? Ні, в одній Спілці не можна бути з людиною, книга якого “стала антирадянською книгою”, а її автор навіть і не подумав “дати відсіч “друзям”, що взяли її на озброєння у своїй антикомуністичній пропаганді” (Вадим Собко).

Головуючий на засіданні Президії Спілки письменників України (Голова СПУ Юрій Смолич “раптово захворів”) Василь Козаченко нагадав, що партія і керівництво Спілки дали Іванові Дзюбі два роки для того, аби почав “нормально працювати” і став “на шлях радянського письменника”, але той продовжує тлумачити свою працю як таку, що написана з марксистсько-ленінських позицій, і не збирається відмовлятися від неї, більше того, передає свої матеріали за кордон, а головне — не засуджує свої “націоналістичні погляди”, наклепницькі звинувачення на адресу нашої партії й уряду”.

Тоді Іван Михайлович остаточно переконався, що терпіння Москви, а отже, Києва вичерпалося, видно, “сірий кардинал” Комуністичної партії Суслев розпорядився: “Садити!”, а лакейський Київ в особі В.Щербицького догідливо вигукнув: “Есть!” — і пішла команда терміново проводити засідання Президії і виключати. Бо отак зразу ж заарештувати члена Спілки письменників якось не годилося. Треба спочатку публічно засудити, а тоді й виключити. От і стараються спілчанські “клевети” провести на цьому засіданні Президії лінію партії — принизити, “затаврувати” і виштовхати зі свого товариства цю “білу ворону” з націоналістичною міткою. Іван Дзюба зразу ж сказав, що “питання про мою долю вже вирішене до цього і не тут, а у відповідних інстанціях”, і намагався оприлюднити бодай деякі факти зі свого літературного життя, які свідчили про те, що система послідовно заганяла його в безвихідь, наче свідомо намагалася розізнати, ожорсточити, спровокувати на різні протестні кроки. Чи не з метою максимально повно виявити всіх однодумців Івана Дзюби, прихильників його поглядів, свідомих українських патріотів взагалі партійне і кадебістське керівництво України, очевидно, за погодженням або вказівкою Кремля, “дозволяло” поширюватися в рукописах праці “Інтернаціоналізм чи русифікація?”, витримуючи Івана Дзюбу в постійній психологічній напрузі — в очікуванні арешту? Ні про які умови для творчої діяльності не йшлося, навпаки, його свідомо провокували, випробовуючи його терпіння двомісячними допитами в КДБ, не друкуючи статей, не запрошуючи на творчі вечори, зустрічі, обговорення... Журнал “Дніпро” не друкує статті про книжку А.Дімарова, журнал “Вітчизна” “маринує” вже два роки статті про творчість Василя Земляка і про літературознавця Олександра Білецького, московський журнал “Вопросы литературы” відхиляє ним же замовлену статтю, а видавництво “Дніпро” ніяк не наважиться (нема згоди “зверху”) підписати угоду про написання передмови до книги Томаса Манна... Іван Дзюба поривається виїхати кудись за межі України в одну з радянських республік, зокрема у Вірменію, на рік чи два, аби вивчити мову й написати про літературу цього народу. Та де там! Ні дозволу на виїзд, ні творчих замовлень, ні постійної роботи, ні спокою в сім’ї... А тут, у Спілці письменників, колеги по перу наставляють на “правильний шлях”, засуджують його дії як “несумісні з радянською ідеологією, і несумісні з нашою радянською дійсністю”. А що, правильно оцінював старійшина радянської літератури Іван Ле, який завершив свій виступ по-пролетарському однозначною пропозицією: “Давайте приступимо до ліквідації цього”. І як у кінцевому підсумку виглядала ця “ліквідація” Івана Дзюби? Одноголосне рішення

про виключення зі Спілки письменників. У цьому Іван Михайлович не сумнівався, бо знав, що члени Президії просто “відштампували” рішення згори, із самої червонозоряної, а от із яким формулюванням? Адже від формулювання “за що” залежало бути йому серед рідних чи готуватися до тюрми.

Як тільки Іван Дзюба вислухав цей письменницький вирок, зразу ж зрозумів: це санкція на арешт. Формальна, але для КДБ необхідна. Спілка здає свого колегу і, мов Пилат, полегшено обмиває руки: “За грубе порушення принципів і вимог Статуту Спілки письменників, за виготовлення й розповсюдження матеріалів, які носять антирадянський, антикомуністичний характер, виражають націоналістичні погляди, зводять наклеп на радянський устрій та національну політику партії, активно використовуються нашими класовими ворогами в боротьбі проти Комуністичної партії і Радянської держави, Дзюбу І.М. виключити із рядів Спілки письменників України”.

Як чітко відшліфували цю ухвалу цековські та кадебістські чиновники — зразу ж до суду, під статтю, яка “обіцяла” п’ять років концтаборів. Далі арешт, слідство — у внутрішній тюрмі КДБ УРСР, мов у могилі, тільки ген під стелею малюсінька загратована кватирка. Одиночка. Хіба що одного-другого підсеяли “напарника” із завданням “розговорити”. Взимку холодно, влітку — духота, повна ізоляція від рідних, від світу — ні побачень, ні газет, ні радіо, хіба що книги з тюремної бібліотеки. І допити з безглуздими обвинуваченнями. Неймовірно психічне напруження протягом одного року і десяти місяців ув’язнення “породило” гіпертонію. Крім того, відкрився “нажитий” ще за студентських літ у Донецьку туберкульоз. Злякалися, в люту спеку 1972 року запхали в маленький глухий “бокс” спецавтомобіля і так скоцюрбленого, ледве живого везли на обстеження в тубінститут.

Іван Дзюба й далі намагався переконувати слідчих, що його метою була демократизація соціалізму, еволюція радянського ладу — ради цього (і тільки заради цього!) він і писав працю “Інтернаціоналізм чи русифікація?”. А їм було дано завдання “склеїти” колективну антирадянську організацію на чолі з Іваном Дзюбою, адже тих, хто її читав, хто передруковував і поширював, було вже багато “на обліку” — треба лишень змусити виказати спільників, які допомагали творити цей “антирадянський, націоналістичний опус”. Не міг же один він за якихось чотири місяці написати таке наукове дослідження? Невипадково Юрій Збанацький вхопився на цьому злощасному закритому засіданні Президії Спілки письменників України 2 вересня 1972 р. за визнання Івана Дзюби: “Ви знаєте, що робота в мене дуже тяжка, доводиться й додому брати і мені ніколи багато працювати на корзину. До того ж, я не можу, не вмю швидко писати. Мені треба 2—3 місяці, щоб написати статтю, якої б я сам не соромився”, — і виявив чекістську пильність: “Він каже, що йому треба багато часу, щоб написати гарну статтю, що він пише дуже повільно. А от цю роботу, для виконання якої треба посадити цілу Академію, та ще й не на один місяць, він викопав сам, один, і час, як бачимо, знайшовся, і сили”.

Якщо ж “накльовується” контрреволюційна організація, вже сидить її “можливий”, украй “необхідний” для резонансного публічного процесу (лаври “творців” судового “спектаклю” з членами Спілки визволення України 1929 року не давали брежнєвським кадебістам спокою) керівник, треба лишень програму сотворити. Якщо Іван Дзюба так наполягає на своєму бажанні отверезити правлячу партію від помилки у національній політиці і так твердо обстоює право українського народу на вільний розвиток культури, мови, української національності, то чому б йому не “написати” спеціальної програми для українських свідомих, патріотичних комуністів? І ось “наукова експертиза” неспростовно доводить, що саме Іван Дзюба написав “Програму укомуністів” (українських комуністів), а йому лишається лише визнати цей факт. І тоді справа готова: програма підпільної політичної антирадянської організації є, її автор і керівник організації визнав це — лаштуймо показовий процес, завдяки якому нейтралізуємо цих прихованих, затятих націоналістів.

Іван Дзюба бачить, що це програма і з політичного боку безграмотна, і сама ця історія безглузда, на межі абсурду, але що робити? Треба захищатися. І він засідає там, у тюремному ізоляторі, за розвінчання цієї програми — на 90 сторінках пише відповідь-контрекспертизу. Та це не рятує ситуації. Івана Дзюбу судять, дають йому п'ять років концтаборів, але не поспішають відсилати до Сибіру — вимучують переконаваннями схилитися до помилування. Їм потрібне публічне покаяння, громадське визнання своїх помилок і засудження всіх мислимих і немислимих ворогів Комуністичної партії і радянської влади — імперіалістів, українських буржуазних націоналістів, сіоністів, маодзедуністів, маріонеткового уряду південного В'єтнаму, американського конгресу, тобто усіх тих, хто переклав і видав працю “Інтернаціоналізм чи русифікація?”

З іншого, з патріотичного, сказати б, боку, Дзюбу прагнули перевести в ранг політичного лідера, який би повністю “вкладался” у схему практичної боротьби з комуністичним режимом. Іван Михайлович цього не хотів. І не тільки тому, що до певного часу “вірує у можливість демократичного соціалізму, у можливість еволюції і радянського ладу, і СРСР як держави”¹, а тому, що не бажав, аби з нього робили прапор, політичного лідера, нав'язували не властиву йому поведінку: “Я написав ту річ, щоб з'ясувати для себе й інших ситуацію, і хотів повернутися до своїх літературних справ”².

Я не певен, що Івана Дзюбу зрозуміли тоді, коли він сидів у кадебістських підвалах і глибоко переживав не так за себе, за свою долю, навіть за свою сім'ю, як за тих, хто за зв'язки з ним, за прочитання і розповсюдження “Інтернаціоналізму чи русифікації?” потрапив під репресивні жорна Системи. Тим більше не зрозуміли тоді, коли його було звільнено і значна частина однодумців сприйняла його заяву як відречення від самого себе і від них. Так, “Літературна Україна” 9 листопада 1973 р. опублікувала заяву І.М.Дзюби “До редакції газети “Літературна Україна””, в якій він визнав помилковість деяких положень, висловлених у праці “Інтернаціоналізм чи русифікація?”. Але, повторюю, це не була відмова від власних поглядів, хоча реакція на цей лист з боку переважної частини національно-патріотичної еліти була негативною. Ті, хто уважно вчитався в цю “покаянну заяву”, зрозуміли, що Іван Дзюба від своїх поглядів — від обстоювання України як політично, економічно, культурно самостійної держави у співдружності радянських республік, української мови, національної культури — не відмовляється, а те, що він не бажав, щоб його ім'я використовували інші за поглядами люди, то це його особисте право. Так, це був компроміс, морально важкий, болісний для самопочуття, бо з тих пір “вселилася” у свідомість думка, що він міг рішуче відкинути фальшиві звинувачення без виправдовування, без пояснень. А йому так хотілося, щоб його зрозуміли і хоча б певною мірою зняли з його совісті почуття вини перед іншими. Івана Дзюбу найближчі друзі зрозуміли, не осудили, навпаки, прийшли до нього з допомогою, з почуттям неослабної дружби. Це і Сергій Параджанов, Григорій Кочур, Григорій Тютюнник, Микола Лукаш, це і Іван Сенченко, Олена Компан, Віктор Некрасов...

Залишилися з ним, бо знали, що Іван Дзюба від своїх переконань не відмовився. Ніхто не зміг йому аргументовано довести, що він у цій праці “Інтернаціоналізм чи русифікація?” щось фальсифікував, неправдиві зробив узагальнення. Адже ще тоді на засіданні Президії Правління Спілки письменників України 2 березня 1972 р. Іван Дзюба запитав: “Ви краще скажіть: у моїй праці правда чи неправда? Що ви чіпляєтеся за слова. Якщо ви доведете, що там по суті брехня і фальсифікація, я не буду заперечувати”. І далі: “Що ж до принципів положень, то вони правильні і я від них не відмовляюсь. А хто в цьому сумнівається, я пропоную такий варіант перевірки: давайте з кимось із вас хоча б один день походимо разом по Києву, його вулицями, по установах, міністерствах і відомствах тощо, а ввечері обміняємось думками, що ми чули і бачили, і тоді буде видно, хто має рацію, а хто — ні”³.

¹ Іван Дзюба. Спрага. — К., 2001. — С. 46.

² Там само. — С. 47.

³ Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? — К., 1998. — С. 257.

Тридцять чотири роки минуло з тих пір, п'ятнадцять із них України у статусі незалежної держави, а змін, по суті, не відбулося. Навпаки, зміни на гірше, і настрої Івана Дзюби не поліпшилися — знову доводиться говорити про духовні спустошення і трансформації в українському суспільстві, про сучасну мовну ситуацію в Україні, про національну гідність і повагу до себе, до рідної мови, бо “без мови немає нації”, про продовження політики русифікації в незалежній Україні, про національну культуру як чинник майбуття України...

Особливого резонансу набула стаття Івана Дзюби “Чи усвідомлюємо національну культуру як цілісність?”, яка з'явилася у грудні 1988 р. одночасно у газеті “Культура і життя” та в журналі “Коммунист” (російською мовою). Ця концептуально вивірена праця порушила одну з найскладніших проблем — цілісне функціонування української культури. Аналізуючи різні (а їх автор визначає шість) рівні взаємодії різних видів мистецтва та різних ланок культури, Іван Дзюба стверджує, що національна культура не вийшла на найвищий і найскладніший рівень свого функціонування як цілісного явища. І головна причина цього — неповнота структури сучасної української національної культури, яка зумовлена і відсутністю деяких її ланок, і послабленням інших її складових, і тим, що “українська мова не виконує всіх своїх суспільних і культурних функцій”, адже мова є “становим хребтом національної культури”⁴.

На теми української мови Іван Дзюба пише впродовж 40 років. І пише тому, що і в ХІХ-му, і у ХХ-му століттях чи не найбільші зусилля докладала національна еліта, українські громадські та політичні сили до обстоювання рідної мови, забезпечення її повноцінного життя в суспільстві. Драматизм цієї боротьби полягає не лише в тому, що українцям доводилося виборювати право на рідну мову від колонізаторів, а в тому, що тепер, у часи незалежності, це право так і не виборене, що на початку ХХІ століття Україна ніяк не виборсається з-під російського передусім інформаційного мовного гніту. Іван Дзюба з гіркотою свідчить про історичну абсурдність цієї ситуації: у рідному домі, начебто вільному, в якому господарюють (начебто!) українці, рідна мова чужа, принижена, упосліджена. Драматично і парадоксально, але як і в минулих століттях, так і на початку ХХІ століття “останнім bastіоном українськості стала рідна мова. Все інше в народі відібрали. І всі зусилля було сконцентровано на тому, щоб відібрати й мову”⁵. Особливо прикро те, що необхідність упродовж такого тривалого часу боронити рідну мову є найвразливішим свідченням трагедії української нації: “І найтрагічніше те, що мовне виродження українського суспільства не тільки не припинилося із здобуттям Україною політичної незалежності, а й набуло ще відразніших форм”⁶. Давно сприкрилося Іванові Дзюбі чути занудливу колотнечу навколо української мови, багато разів він зарікався писати на мовні теми — пояснювати, переконувати, давати посутнішу інтерпретацію становища української мови, та доводиться. Бо суспільне функціонування і суспільний престиж української мови на такому низькому рівні, що коефіцієнт використання її націотворчого й культуротворчого потенціалу мізерний. А після цього політично спекулятивного “параду” надання на обласному і міському рівнях російської мови статусу регіональної мовна проблема вийшла на рівень проблеми національної безпеки. Тож мав Іван Дзюба вагомий підстави узагальнити: “Треба нам нарешті усвідомити: русифікація України — усупереч усім нашим гімнам Україні та українській мові й усім ритуалам на їхню честь — не лише триває, а й сягає такої глибини, що загрожує самому існуванню української нації серед націй світу”.

До речі, комуністичний режим не хотів обмежитися лише однією заявою Івана Дзюби про визнання помилки. Звільняючи його з-під варті, КДБ мовби створювало умови для літературно-критичної діяльності, звісно, такого ідейно-методологічного спрямування, яке відповідало ідеологічним критеріям режиму

⁴ Дзюба І. З криниці літ. — Т.2. — К., 2001. — С. 583.

⁵ Там само. — С. 675.

⁶ Там само.

— викривати, прославляти, засуджувати і хвалити. Та Іван Дзюба, крім хіба що маленької книжечки “Вітчизна в нас одна” (1984), не поривався віддячувати за прощення панегіриками на честь мудрої ленінської національної політики СРСР та гнівними філіпіками на адресу імперіалізму та українського буржуазного націоналізму. Скажете: а “Грані кристала” (1976), а “На пульсі доби” (1981), “Стефан Зорян в історії вірменської літератури” (1987), “Автографи відродження” (1986), “Садриддін Айні” (1987) — хіба в цих книгах не “червоніє” ідея інтернаціоналізму та дружби радянських народів? Так, Іван Дзюба аргументовано обстоює ідею взаємопізнання і дружби народів, взаємозбагачення культур — що в цьому поганого? Навпаки, енергійним ідейно-естетичним стимулятором розвитку кожної з національних культур було пізнання шляхом перекладів, особистих зв’язків митців, поїздок один до одного — усієї великої палітри культурного спілкування, яка попри очевидні “камуфляжні” пристосування до ідеологічних “правил гри” відкривала духовні світи інших народів. Іван Дзюба саме так розумів і обстоював ідею і практику інтернаціоналізму, намагався конкретним дослідженням творчості окремих письменників літератур інших народів — передусім літератур народів Кавказу і Середньої Азії — переконати у плідній взаємодії національних культур. Саме такий культурний розголос народів СРСР, на його думку, оберігає національні літератури і мистецтво від ідеологічної застигlosti у прокрустовому ложі методу соціалістичного реалізму, від жанрово-стильової регламентації та стандартизації. Дослідник прагне відкрити оригінальне, не спотворене гримасами часто вимушеної ідейно-політичної мімікрії національне обличчя “малих” і “великих” народів СРСР — для нього не існує “малих” народів і “малих” культур. Пише він ґрунтовні дослідження з вірменської, литовської, білоруської, кабардинської, інгуської, якутської, даргинської, мансі, нанайської літератур, намагаючись висвітлити історичну долю кожного народу і кожної їхньої літератури. “Це все народи зі своїм духовним світом, своїми духовними цінностями... І ось якби ми знали один одного, якби обмінювалися цими цінностями...”⁷, — нещодавно говорив Іван Дзюба.

Хто сьогодні хоча б щось знає в Україні про духовний світ цих народів, які нові імена, які тенденції з’явилися в їхніх літературах? Ми, на жаль, не обізнані з тими культурами, які так виразно були “присутні” донедавна на нашому культурному полі, а це, на жаль, не робить нам честі, а головне, не збагачує українську культуру.

Дослідник Іван Дзюба завжди прагнув розширювати горизонти національних літератур, не боячись культурно розпросторитися на європейський обшир; згадаймо бодай цілий цикл його статей про Шевченка і ... “Шевченко і Петефі”, “Шевченко і Хомяков”, “Шевченко і Шиллер: візія ідеального стану суспільства”, “Шевченко і Гюго”, “Шевченко і Словацький” тощо.

Якщо я вже заговорив про Шевченка і... Дзюбу, то не можу стриматися від захоплення його монографією “Тарас Шевченко”. Коли він почав над нею думати? Чомусь мені здається, що ще в ті далекі літа, коли в душу назавжди западало дотепне, образне слово, щемлива пісня, розмова діда і баби... “Скажімо, у нас співали Шевченка — “Реве та стогне Дніпр широкий...”, “Така її доля” — ця пісня особливо мене зворушувала: “Прости її, Боже, вона ж молоденька, Та й люди чужії її засміють...”. Сльози самі котилися... Взагалі був якийсь негласний, непомітний і несвідомий культ Шевченка. Мало хто й читав його, але дещо переказувалося майже як фольклор, і для всіх це ім’я було святе”⁸, — згадує Іван Михайлович.

Та особливо увиразнилася духовна місія Шевченкового слова вже в шістдесяті роки ген уже минулого століття, коли аспірант Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка Академії наук України Іван Дзюба замислювався над словом правди, словом болю і словом гніву Шевченка. Любив ходити по букіністичних книгарнях,

⁷ Дзюба І. Спрага. — С. 48.

⁸ Там само. — С. 14.

визбирував старі, з дев'ятнадцятого століття, російські журнали, альманахи, збірники й монографії, присвячені підкоренню Росією “диких” народів, 50-літтю “повного підкорення Кавказу” чи 55-літтю “полонення Шаміля”, особливо реляції про остаточне торжество російської зброї та православного хреста на Кавказі, спогади “героїв” та учасників каральних експедицій проти “диких племен”, хоча, мабуть, не вірив, що колись вони буквально ляжуть під перо, що йому пощастить осмислювати нову — на переломі ХХ і ХХІ століть — кавказьку війну Росії з гордим чеченським народом під кутом зору Шевченкового “Кавказу”. Як свого часу Шевченко, який підняв чесний голос на захист “малих”, “нецивілізованих народів” Кавказу, так Іван Дзюба сказав безкомпромісну правду про кавказький злочин Росії вже у ХХ столітті. У невеличкій книжечці “Застукали сердешну волю...” (Шевченків “Кавказ” на тлі непроминального минулого), виданій до 150-річчя з часу написання “Кавказу”, Іван Дзюба дає переконливу, базовану на маловідомих архівних матеріалах та на багатьох виданнях дореволюційного часу, відповідь на поставлене ним та історією питання: “Чому на історію Росії майже два століття лягали (не кажучи вже про те, що тепер лягають знов) криваві відблиски кавказьких воєн і кавказький рефлекс став ніби невід’ємною прикметою політичного і духовного життя Росії?”⁹.

Шевченко для Івана Дзюби — своєрідний барометр, який в будь-яку політичну погоду і в будь-якій точці планети непомильно свідчить про наростання тиску до критичної межі в суспільно-політичній атмосфері людства. А поема “Кавказ” — це мов гуманістичний термометр, яким поет вловлював підвищення температури антилюдяності в будь-якій ділянці світового організму, зараженого агресивними мікробами, здатними знесилити гуманістичну природу людства.

Іван Дзюба саме тому й розпросторює творчість Шевченка на весь ідейно-художній простір світової літератури і мистецтва, намагається “побачити Шевченка в ідейно-естетичному “товаристві великих сучасників” — Петєфі, Гюго, Словацького, Хомякова...”. Шевченко не “відпускав” дослідника протягом усіх років його творчого життя. Нарешті Іван Михайлович “звільнився” (правда, не певен, що надовго) від Шевченка — опублікував у 2005 році монографію “Тарас Шевченко”, в якій геній України постає в широкому історичному контексті — у зіставленні з європейськими романтиками та передусім у слов’янському ідейно-естетичному контексті. Та й сама життєва доля поета вивірена за творчим компасом поетичного темпераменту та за переконливими аргументами-свідченнями про брутальну денационалізацію інших народів царським режимом. Та головне змістотворче осягнення Шевченка в цій праці полягає у поглибленому і, головне, ширококонтекстному “прочитанні” сутнісної серцевини Шевченкового слова, яке є, на переконання Івана Дзюби, духовною системою життєзабезпечення української нації. Він аналізує поезію Шевченка, прозу, щоденник, його образ, його постать, його сумніви, вагання і переконання під кутом зору взаємопроникнення вселюдського, народного і власне Шевченкового — суб’єктивного, того, що визначило індивідуальність поета.

Ця книжка Івана Дзюби, на мою думку, етапна в шевченкознавстві, а головне у багатьох проблемних аспектах новаторська. Скажімо, розділи ““Мова” і “народність” у європейських романтиків і в Шевченка” чи “Слов’янська ідея у Шевченка”, в якому Іван Дзюба обґрунтовує нове розуміння слов’янофільства. Ключ до пізнання і панславізму, і спорідненого з ним російського та українського слов’янофільства у праці “Тарас Шевченко” — це ставлення “до актуальної історичної реальності і пекучих політичних проблем, до революції, революційних ідей, до кризи кріпосницької системи” (с. 395—396).

Захопившись монографією “Тарас Шевченко”, я не встиг сказати там, де говорив про працю “Інтернаціоналізм чи русифікація?”, про надзвичайно цікаву працю

⁹ Дзюба І. “Застукали сердешну волю...” (“Шевченків “Кавказ” на тлі непроминального минулого”). — К., 1995. — С. 2.

Івана Дзюби “Пастка. Тридцять років зі Сталіним. П’ятдесят років без Сталіна”. Це своєрідний психоемоційний протестний “вибух” самого Івана Михайловича як реакція на спроби реанімації, передусім соціально-психологічної, самої постаті Сталіна, це розвінчання ностальгічної туги й політичних люмпенів, і тих, хто не може і не хоче розлучитися з ілюзіями про Радянський Союз, за порядком у країні, за сильною владною рукою, за могутньою мілітарною потугою...

Іван Дзюба згадує своє дитинство, свою юність, свою наївну віру у Сталіна і подає цілісний комплекс соціально-економічних, політичних, психологічних, культурних чинників, які вплинули на формування тоталітарної влади і забезпечували її тривання в часі і просторі радянського режиму. Це твереза та об’єктивна оцінка природи сталінського тоталітаризму та водночас це гостра, чесна самооцінка, яка передбачає (до чого автор закликає і нас, сучасників) чесну національну самокритику задля самоочищення і самообілізації.

Особливо цікаві спостереження Івана Дзюби над тим, як у ХХ ст. відбувалося фальшування світу тоталітаризмом за допомогою антимови, шляхом заганняння адекватної мови в підпілля. Жаль, що його проблемно актуальна стаття “Вимирання Слова” (Дзеркало тижня. — 2004. — 24 липн.) не була “підхоплена” — не спонукала до розгортання фахової розмови про сучасну мовну ситуацію в Україні та світі.

“Особливо гнітючим є запанування в масовій свідомості сучасних суспільств, насамперед радянського і нібито пострадянського українського — а власне, ментально вічно радянського, — твердо у своїй примітивності уявлення про те, що мова всього лиш прагматичний засіб спілкування людей, а не еквівалент людського духу, не носій буттєвості, глибокого досвіду поколінь й етичної муки особистості, не саме національне буття в його минулому, сучасному і майбутньому”, — наголошує Іван Дзюба. Він наче передбачав, до якої політичної спекуляції та морально-духовної вульгаризації доведуть мовні проблеми “регіональні політики” своїми “парадами мовних суверенітетів”, яку глибину власного невігластва і некультурності вони продемонструють. Тут мимоволі згадується витворений Володимиром Винниченком образ претензійного безкультурника, творця “червоної халтури” Гаркуна-Задунайського, про якого говорить у своїх полемічних памфлетах Микола Хвильовий. У блискучій за змістом і стилем інавгураційній лекції як почесного професора Національного університету “Києво-Могилянська академія” 1 вересня 2005 року “Микола Хвильовий: “азіятський ренесанс” і “психологічна Європа”” Іван Дзюба наголошує на усвідомленні Миколаю Хвильовим небезпечної асиметрії в українсько-російських культурних відносинах. “... Панування російської культури в Україні закріплювало її, України, колоніальний статус, і за цих умов однобічна орієнтація на російську культуру оберталася епігонством, позадництвом і мавпуванням. Це стало свого роду національною традицією”.

І до чого ця традиція привела? До окупації російською книгою, російською поп-музикою, естрадою взагалі, російськими засобами масової інформації, російськими телевізійними серіалами українського гуманітарного простору.

...Я згадую нашу з Іваном Михайловичем і його дружиною Мартою поїздку наприкінці червня 2005 року до Донецька на VI Міжнародний конгрес українців, під час якого нам удалося вихопитися на простір донецьких степів — відвідати село Миколаївку Волноваського району, де він народився 26 липня 1931 року, робітниче селище Новотроїцьке, куди батьки втекли із села, рятуючись від голоду, Оленівські кар’єри, де пройшло його дитинство... Там, у цьому робітничому селищі, яке тепер називається місто Докучаєвськ, у його дитячі роки панувала українська мова, яку принесли втікачі з села — “багата, дуже виразна, барвіста, метафорична українська мова, хоч уже трохи із суржином”.

Я дивився на Івана Михайловича з подивом і захопленням, бо чи не вперше на його обличчі цвіло-вигравало якесь дитяче ошчасливлення-подивування цими кам’яними уступами, терасами, що повгризалися в землю, обширом величезних кар’єрів, які нагадували мені марсіанські пейзажі... А Іван Михайлович незвично

для мене хвилювався, якось метушливо намагався все показати, розповісти — він наче повернувся в далекі тридцяті минулого століття й оживлював у своїй уяві цей завжди прекрасний, барвистий світ дитячих розваг, спілкувань і переживань. Він поривався переконати мене в якійсь особливій красі темних, зловісних, як на мене, териконів, розгледіти у скелях Оленівських кар'єрів величні кам'яні амфітеатри, та я цієї краси не сприймав. Але коли ми прибули на хутір Комишуваха, де колись жили його материні батьки, там я справді вразився пишними садами, зеленою оазою гаїв, розлогими нивами, пишнотрав'ям балок і, врешті, зрозумів, чому Іван Дзюба залюблений у свій Донецький край. Там він полюбив красу української мови: “У мами моєї чудова мова була, у бабусі, у сусідів, я все записував, бо мене слово вабило, і це теж, мабуть, одна з причин, один із тих чинників, які потім трішки вплинули на мою долю, на вернули до українства”¹⁰.

Передусім звідти й переживання Іваном Дзюбою України як своєї особистої долі, звідти багато того, що духовно мобілізувало його на повсякчасну оборону української мови, української культури, національної гідності, на виборення правди Слова, передусім українського, Шевченкового. Саме чесним, правдивим словом Іван Дзюба прагне мобілізувати націю на будівництво власної держави, на творення “цивілізації справжньої культури” (Папа Іван Павло II), і його поривання багато в чому успішні. Безперечно, Іван Дзюба є моральним авторитетом нації, до його голосу прислухаються навіть ті, хто вершить “приголомшливу ходу демократії”, хоча сам Іван Михайлович зі скепсисом сприймає таку його оцінку. Та я переконаний, що він є справді духовним мобілізатором нації, одним із найавторитетніших представників українського інтелектуального відродження на межі тисячоліть.

А от щодо прижиттєвого пам'ятника Героєві України, академікові НАН України, лауреатові Національної премії України імені Тараса Шевченка Іванові Дзюбі там, в Оленівських кар'єрах, на величезному камені на тлі “дуже мальовничого пейзажу — марсіанського чи місячного”, як він сам визначив, то навряд чи це реальна справа. Навіть якщо ми усім миром цей пам'ятник і поставимо, то якоїсь ночі здригнеться весь Докучаєвськ. Здригнеться та обуриться робітничий люд: “Хто це дозволив ночами підривати породу в кар'єрах?”, — і не подумає навіть, що злетів зі скелі у вироблений кар'єр пам'ятник славетному землякові Іванові Дзюбі. Та я знатиму, що цей акт вандалізму супроти увічнення себе у бронзі чи граніті вчинив сам Іван Дзюба — цей 75-літній невтомний марафонець на, дай Боже, довгій фінішній прямій.

---

¹⁰ Дзюба І. Спрага. — С. 20.

Редакція журналу “Слово і Час” щиро вітає члена Редакційної ради, багатолітнього автора і друга нашої редакції академіка НАН України Івана Михайловича Дзюбу і зичить йому міцного здоров'я, творчої наснаги, здійснення всіх задумів.